Els Ibers a Montornès

Estimo Montornès

HISTÒRIA, ART I NATURA DE MONTORNÈS DEL VALLÈS

Ajuntament de Montornès del Vallès

Diputació Barcelona
xarxa de municipis

Soc de la UNIÓ DE BOTIGUERS Montornès del Vallès

ESPLAI PANDA

600 Anys de cultura ibera

Entre els segles 7è i 6e aC, es van formar les primeres societats urbanes a la costa mediterrània de la península ibèrica. La població anterior vivia en diminuts poblats agrícoles de població emparentada, o bé en grups familiars nòmades que practicaven la ramaderia o l'agricultura d'artigues, consistent en cremar trossos de bosc i conrear-los uns pocs anys fins que la terra perd la fertilitat.

Les noves societats urbanes es van estendre des d'Andalusia al Llenguadoc amb prou homogeneïtat cultural perquè es parli dels ibers com d'un conjunt de costums, comerç, indústria, idioma i escriptura semblants
Els primers viatgers grecs els van anomenar iberoi perquè habitaven el territori del riu Ebre. Els ibers, però, es donaven a ells mateixos els noms de les confederacions de poblats en què s'organitzaven: laietans, edetans, turdetans...
La cultura ibera va arribar al seu màxim als segles 3er i 2on aC, i després es va extingir marginada per la colonització romana. A l'inici de la nostra era es pot considerar que la vida urbana del país estava romanitzada.

La influència decisiva de celtes, grecs i cartaginesos

La cultura ibera va madurar sota tres grans influències. Des del segle 10è aC, assimila elements de la cultura celta centro-europea: tècniques del ferro, domesticació del cavall, ús del carro, incineració dels morts, culte als cranis, ceràmica amb decoració geomètrica.

Al segle 8è aC veu l'arribada de comerciants grecs a la costa, on van fundar establiments comercials com els de Rhode (Roses) i Emporion (Empúries) i n'aprenen l'escriptura i certs progressos com el torn de ceràmica. El comerç va estimular la producció agrícola i artesanal dels poblats.

Finalment, els cartaginesos colonitzen les terres andaluses, habitades pels turdetans, els més meridionals dels ibers. hereus d'una cultura anterior, la tartèssia. Des d'allí, les aportacions culturals dels cartaginesos s'estenen per tot l'àrea ibera.

La confederació laietana

La ciutat ibera de Montornès, edificada al turó de Sant Miquel, pertanyia a la confederació dels Laietans, formada per unes dotzenes de ciutats escampades entre la desembocadura del riu Tordera i el massís del Garraf, és a dir que s'estenia per les comarques del Vallès, el Maresme, el Barcelonès i el Baix Llobregat. Es creia que el centre era Laie, al peu de Montjuïc, però modernament es pensa que la capital estava al turó de Burriac (Cabrera de Mar). Les ciutats laietanes veïnes de Montornès estaven als cims del Céllecs, del Castell Ruf, les Maleses, Puig Castellar i Montcada. Les tribus veïnes dels laietans eren també iberes, i s'anomenaven Indigets al nord, Cossetans al sud, i Lacetans i Ausetans a l'interior.

L'estructura social ibera

La societat ibera era guerrera, dominada per una casta aristocràtica de guerrers encapçalada per reis que els romans anomenaven régulus (reietons). Les relacions de parentiu, base de les societats més primitives, havien evolucionat cap a relacions "de clientela", en la que els homes prestaven acatament a un aristòcrata protector.
Els ibers de Catalunya tenien una societat més oberta que els meridionals. Aquí, més que de reis caldria parlar de cabdills de guerra elegits en moments de conflicte i assistits per un consell de caps de família. L'estructura social dels temps de pau era força igualitària.
El desenvolupament del comerç que van impulsar grecs i cartaginesos va originar l'aparició d'una nova casta de comerciants enriquits amb grans fortunes.

Les ciutats

Per raons defensives, les ciutats iberes s'alçaven al cim dels turons i s'envoltaven d'una muralla de grans pedres, amb baluards i torres de control, de vegades tan monumental com la d'Ullastrell. Altres vegades la muralla era un simple reforçament de les parets posteriors d'un cercle de cases. Les ciutats ocupaven fins a vint hectàrees. Tenien carrers interiors en quadricula o seguint les irregularitats del terreny.
Les cases s'edificaven sense fonaments, amb una base excavada a la roca, envoltada de parets de tàpia arrebossades d'argila i encalades. Tenien envans interiors i habitacions d'entre 15 i 25 metres quadrats. Dues habitacions era el més habitual, una per a la vida domèstica, amb bancs laterals i una llar central que servia per cuinar i escalfar la casa, i l'altra per a magatzem, amb prestatges a les parets i sitges subterrànies. Les cases riques podien arribar a les deu habitacions i tenir dos pisos. Els sostres eren de bigues i brancatge, i tenien un forat central per deixar sortir el fum de la llar. Comptaven amb un pati.
Al centre de les ciutats hi havia edificis públics, típicament de planta tripartita destinada a les activitats de govern, al temple i al magatzem comunal. Al costat de les muralles hi havia forns per a la terrissa, la metal·lúrgia i la cal, probablement comunitaris. Fora de les muralles es trobaven els cementiris, ocupats per urnes que guardaven les cendres dels difunts, santuaris religiosos i, a Catalunya, camps de sitges per guardar el gra.
Cada ciutat era el centre d'una xarxa de petits poblats fortificats (entre mitja i dues hectàrees de superfície). També hi havia talaies de vigilància.

L'agricultura i la ramaderia iberes

La societat ibera es basava en l'agricultura dels cereals (blat, ordi, civada), que es complementava amb el conreu de lleguminoses (llenties, faves i pèsols), vinyes i oliveres. La terres laietanes van ser famoses a la mediterrània pels seus vins, dels que parlen els historiadors romans Plini i Marcial.

La ramaderia tenia menys importància, per l'escassesa de pastures. Els ramats eren, sobretot, d'ovelles i cabres. Ja s'havien domesticats les vaques i els cavalls, però potser encara no els porcs.

La mineria, la indústria i el comerç

La societat ibera era una societat avançada que havia assimilat tots els progressos de l'època en metal·lúrgia, joieria, ceràmica i construcció.

La mineria s'havia diversificat amb la obtenció de coure, estany, ferro, plata, or, pedres semiprecioses, calç i blocs de construcció.

El comerç, estimulat pels visitants grecs i fenicis, es va multiplicar sota l'ocupació romana, és a dir, a mida que la societat ibera es desnaturalitzava.

Les monedes

A partir del segle 2on aC, amb la invasió romana, diverses ceques laietanes van fabricar moneda, encunyant o fonent el metall: Barcino, Laie, Baetulo, Ilturo... Eren monedes de tipus romà (as, semi, quart, denari, dracma), escrites amb lletres i idioma ibers i no pas llatins, amb dibuixos de tradició ibera: genet a cavall, rostre imberbe... o bé romans: Pegaso alat, rostre dels emperadors.

Els costums funeraris ibers

Els ibers consideraven molt important la cremació dels cadàvers per tal que els morts no vaguessin per la terra convertits en esperits malignes.
El cos del mort era rentat, perfumat, vestit i exposat als familiars i amics. Se'l traslladava al recinte funerari, on era cremat en una pira de troncs anomenada "ustrium". Les restes de cendra i óssos es guardaven dins d'urnes en càmeres subterrànies, acompanyades de les armes dels guerrers, ceràmica i ungüents.
Les exèquies es realitzaven amb cants, danses i banquets funeraris, amb cremació de perfums i sacrifici d'animals i fruits del camp. Les famílies aristocràtiques aixecaven grans monuments sepulcrals guarnits amb estàtues.

Les creences

Les creences dels ibers eren les comunes a la Mediterrània, centrades en els esperits de la natura, el Sol i la Lluna (Noctiluca). Aquesta semblança va facilitar l'assimilació dels noms d'alguns déus grecs o cartaginesos, com Artemis o Tanit.
Un gran importància tenia la deessa mare, sota advocacions diferents. Tanit, la deessa cartaginesa, va ser assimilada com a divinitat de la vida i, per tant, associada tant als ritus funeraris com als de la fertilitat.
En una societat guerrera no podien faltar deus guerrers, com Neto. Tributaven un culte especial a alguns animals, com els braus. Epona, d'origen celta, era la deessa dels cavalls.

Hi havia temples a l'interior de les ciutats grans, però sobretot estaven a santuaris independents o a l'interior de coves. S'hi han trobat una multitud d'ex-vots que els fidels hi deixaven en compliment de promeses per favors rebuts dels déus.

L'art ibèric

L'escultura va ser l'art principal dels ibers. Destaquen sacerdotesses de caràcter funerari, com la Dama d'Elx, la de Baza i la del Cerro de los Santos. Altres vegades es representen danses, combats, caceres, jocs i rituals religiosos.

Són importants les estàtues de guerrers i animals col·locades a les tombes, i els ex-vots, quasi sempre de bronze, que representen tipus humans i d'animals (toros, cavalls, lleons), alguns fantàstics com la Bicha de Balazote i toros de cap humà.

Entre l'abundant producció ceràmica hi trobem decoració animal i vegetal, sovint de caràcter geomètric, amb tendència a la reducció i l'abstracció.

Ens ha arribat poca orfebreria perquè els ibers no tenien el costum de deixar joies a les tombes. Les que s'han trobat, però, mostren un nivell molt alt de la tècnica. Són magnífiques les pàteres de Tivissa.

L'escriptura

L'historiador grec Estrabó esmenta que els ibers tenien cançons i llegendes de més de sis mil anys d'antiguitat, compostes en vers per facilitar l'aprenentatge per part del poble, cosa que indica una culturització ampla de la població.

Podem imaginar, doncs, grans epopeies equivalents a la Ilíada, però cap d'elles ens ha arribat, esborrades per la colonització romana i la cristianització.

L'escriptura ibera era semi-sil·làbica, derivada de l'alfabet grec joni adaptat als sons locals. El ibers meridionals seguien la tradició tartèssica d'escriure de dreta a esquerra, mentre que els llevantins i catalans escrivien d'esquerra a dreta. No deixaven espais entre les paraules. La semblança amb les lletres gregues ens permet llegir aquestes inscripcions, però no en sabem el significat.

Ens han arribat més de dos mil inscripcions sobre pedra o monedes. Els textos més extensos estan escrits sobre planxes de plom; alguns d'ells semblen documents comercials i cartes privades. A la Laietània només s'ha trobat una planxa de plom, a la Penya del Moro.

Llegendes sobre els ibers

Per als grecs, Iberia era la fi del món, on el sol es ponia i on el seguien les ànimes dels morts, la seu d'Hades, el déu del tenebrós regne subterrani on habitaven els difunts. Més enllà d'Ibèria hi havia el terrible oceà que s'havia empassat el continent mític de l'Atlàntida. Els grecs parlaven també d'Hespèria, una terra paradisíaca que situaven cap a Itàlia, si bé els romans la van situar més enllà, cap a Ibèria, que ells preferien anomenar Hispània.

Les Hespérides, eren les nimfes del crepuscle i serien també unes illes llunyanes occidentals que alguns geògrafs han volgut identificar amb les Canàries o les illes de Cap Verd. Un semidéu, Hèracles (Hèrcules) va visitar els jardins de les Hespèrides per collir les pomes d'or que hi creixien. Tots els historiadors grecs i romans es van ocupar dels ibers. Hecateu i Polibi els van confondre encara amb els tartessis. El geógraf grec Estrabó els coneixia millor i ja va diferenciar les tribus iberes. El poeta llatí Ruf Fest Aviè va parlar dels ibers en la seva Oda Marítima que descrivia les costes mediterrània i atlàntica d'Iberia.

La majoria de les llegendes antigues es refereixen al regne de Tartessos. Un viatger grec, Kolaios de Samos, el va visitar el 630 aC. La Biblia l'anomena Tarschisch, un país pròdig en riqueses i bellesa, al que acudien les naus fenícies a comprar estany. El rei de Tartessos, Gerió; tenia ramats immensos de toros rojos pasturant a les prades del Betis (el Guadalquivir) fins que Hèrcules els va robar per complir el desè dels treballs imposats per Euristeu, rei de Tirint.

Gerió es va haver de sotmetre als fenicis fins que, als anys 724 i 720 aC, Salmanasar V y Sargón I, reis de Babilonia, van ocupar Fenicia i els tartessos van aprofitar per alliberar-se. Així ho reflecteix la Biblia, en veu del profeta Isaías: "Tu, poble de Tarschisch, al que ja no oprimeixen més cadenes." Les cadenes, però, tornarien a lligar-se amb la restauració del poder fenici, entre 680 i 660 aC.

Les llegendes més esteses atribuïen un valor mític als guerres ibers.

L'historiador llatí Trogus Pompeu en va dir: "Els ibers tenen les millor virtuts militars: sempre disposats a la lluita, són resistents a les privacions i la fatiga, fidels als seus caps fins al punt de no considerar honorable sobreviure al seu cabdill mort. però són homes inquiets, individualistes i indisciplinats".

Es va anomenar "devotio ibérica" el suïcidi ritual dels guerrers per acompanyar el cadàver del seu rei. En concret, es va referir dels ausetans, els ibers de l'Osona, veïns dels laietans.

L'arma característica dels ibers meridionals era la falcata, una espasa curta de doble tall, que era enterrada amb el guerrer perquè només podia rendir-se als déus. Els romans van copiar la falcata per fer-ne l'espasa reglamentaria de les legions. Els ibers del nord de l'Ebre, però, preferien les armes de tradició celta: espases d'antenes, cnémides, espases de La Téne.

La ciutat ibera de montornès

Es tracta d'un poblat d'extensió considerable, situat llevant del castell de Montornès, prop del cim del turó. S'hi han fet algunes petites excavacions, però mai no se l'ha estudiat de manera sistemàtica. Tenia un carrer central i un santuari, i disposava de forns de ceràmica.

Devia estar emmurallat, encara que no són visibles les restes de la muralla. Potser les pedres van servir per edificar el castell de Montornès mil anys més tard.

S'hi ha trobat ceràmica ibera (campaniense A i B), àmfores itàliques, gregues i púniques, sivelles i anells de bronze i ferro. L'abundor de les restes ceràmics que es troben a flor del terreny sembla indicar una destrucció violenta de la ciutat.

Les ciutats militaritzades dels ibers

La vida de les ciutats iberes estava profundament marcada per les rivalitats militars dirigides per l'aristocràcia de cada poble.

A mida que la cultura ibera es desenvolupava, les aldees disperses van ser agrupades en ciutats noves edificades en llocs d'accés difícil, al cim dels turons, i envoltades per grans muralles.

Son nombrosos els indicis que mostren que les ciutats partien d'un disseny previ que les concebia com un conjunt. El primer que es construïa d'una ciutat era la muralla. En molts casos, tot indica que les cases de la ciutat es van construir a la vegada.

La planificació és visible també en l'edifici públic tripartit que ocupava el centre dels poblats i en l'emplaçament dels forns comunitaris de vidre, ferro, cal i ceràmica.

Una part dels magatzems estava dins de les ciutats, i fora d'ella hi havia camps de sitges excavades en la roca, on es guardava el gra i l'oli.

La fi de la ciutat

L'any 218 aC., durant la segona guerra púnica, el general romà Cneu Escipió va desembarcar a Empúries amb un exèrcit per tallar la reraguarda dels cartaginesos. Aquí va començar el domini romà sobre la península Ibérica, que va durar quasi set segles.

invasors imposaven tributs a les ciutats conquerides, que completaven amb el botí de les victòries, els saqueigs, la venda dels presoners com esclaus i, finalment, la distribució de les terres fèrtils entre els veterans de les legions romanes.

La insurrecció general dels ibers de Catalunya, l'any 195 aC, va ser aixafada pel censor Marc Porci Cató amb una crueltat extrema. Els historiadors romans afirmen que en tres-cents dies va arrasar més de quatre-centes ciutats; molts dels seus habitants van morir i altres van ser venuts com esclaus. Molt probablement data d'aleshores el final de la ciutat ibera de Montornès.

Les ciutats no destruïdes van ser desallotjades a la força. Els romans no volien poblats al cims dels turons. Els supervivents del poblat iber de Montornès es devien dispersar pel Vallès o potser van alçar un poblet del que no n'hem trobat els senyals. Només ens han arribat les restes de les grans finques romanes que van ocupar la comarca durant els segles següents, fonamentades en el treball dels esclaus.

Excursió a la ciutat Ibera de Montornès

Punts d'observació

1. Partim de la plaça del pintor Joaquim Mir, al costat de l'església de sant Sadurní i seguirem el Camí Antic de Martorelles pujant en direcció al coll Mercader.
Aquest camí ha estat la principal via de comunicació secular de Montornès. Per aquí circulaven les cordades de mules dels traginers que transportaven mercaderies de Barcelona a Granollers. Baixaven del coll, travessaven el poble, seguien pels actuals Rambla de Sant Sadurní i Avinguda de la Llibertat, travessaven el riu a peu mullat per on ara hi ha el pont, i enllaçaven amb el camí ral que seguia aproximadament l'Avinguda Mogent del Polígon Industrial.

2. A la dreta veiem la masia de ca l'Espessell i, en arribar al Pedró, trobem a l'esquerra can Vilallonga, una finca propietat dels Roca Umbert, un dels prìncipals fabricants tèxtils de Granollers. Un xic més amunt hi ha la Torre Sola, residència del director de cine Antoni Ribas.
El bosc del Pedró està format per pins vells sota els quals es va reconstituint l'alzinar original.

3. A continuació caminem entre vinyes. El terra és de saulo, una sorra formada per la descomposició de la pedra granodiorita. El camí avança ensorrat en el terreny, entre parets a banda i banda. És curiós observar que els camions de muntanya es van ensorrant amb l'ús de segles, al revés dels camins de la plana, que es van elevant.

4. Tornem a estar al bosc, però la presència d'alguna bassa d'ensulfatar ens recorda que un segle enrera hi havia vinyes. A causa d'un incendi, al bosc hi ha pocs arbres però hi creix un matossar ben format de brucs, argelagues, marfulls i arboços.

5. El coll Mercader és el pas entre el Montcau (a la dreta) i el turó del Castell (a l'esquerra). Després del coll comença la baixada cap a la vall de Martorelles.
Aquests terrenys són propietat de l'ajuntament de Barcelona, com ho indiquen algunes fites de ciment. Gràcies a això, van ser els únics boscos del poble que no es van tallar a finals del segle 19 per plantar-hi les vinyes que després va matar la filoxera. El bosc del Montcau és l'únic alzinar original, mil·lenari, de Montornès.

6. No arribem al coll. Cinquanta metres abans, girem a l'esquerra per un camí ample protegit per un cadenat que impedeix la circulació de vehicles.
Aquest camí estat obert recentment amb màquines, tallant els senders històrics de pagesos i caçadors. És lleig, però permet un accés ràpid als camions del Parc de la Serralada Litoral i una actuació eficaç contra els incendis.

7. Poc abans d'arribar al turonet de La Salve, ens desviem a dreta per un vell camí de carro. El turó té aquest nom perquè, fins a meitat del segle 20, els veïns de Vallromanes feien cada any un aplec a l'ermita de Sant Miquel, adjunta al castell de Montornès; quan arribaven aquí a la carena, s'aturaven a resar una Salve Regina. En aquest mateix punt s'alça avui una torre de comunicacions, aprofitant la situació privilegiada, amb perspectiva al Vallès i a la vall de Vallromanes.
Val la pena acostar-s'hi un moment, per contemplar el paisatge d'aquesta vall.

8. El camí de carro que seguim puja fins a una petita caseta coronada per una antena de televisió. A la dreta s'enfila un corriol amb el que accedim de seguida a la ciutat ibera de Montornès.
Estem en l'extrem nord de la ciutat, que s'estén cap amunt fins a cent metres del castell. És un poblat molt gran que mai no ha estat excavat sistemàticament. Es poden veure les filades de pedres de les cases i molts fragments de ceràmica ibèrica escampats pel terra.
Es creu que aquesta ciutat va ser destruïda pels romans l'any 195 aC, quan el censor Marc PorciAtó va aixafar la insurrecció de les tribus iberes de Catalunya amb una crueltat extrema.

Pràctica de ruta

L'orientació de Montornès

Al llarg dels segles, quan els homes han volgut orientar-se, el primer que han fet és observar la posició del Sol. La mateixa paraula orientar-se significa buscar l'Orient, és a dir, el punt de l'horitzó per on surt el Sol. Dels quatre punts cardinals –que són Tramuntana (Nord), Migjorn (Sud), Llevant (Est) i Ponent (Oest)–, n'hi ha tres que fan referència a la posició del Sol al llarg del dia. El Nord és l'únic que no té un nom solar per una raó molt senzilla, perquè el Sol mai no se situa al Nord en el nostre hemisferi. El Nord, a Catalunya, apunta al Pirineu, i per això diem que és la direcció que travessa les muntanyes, Tramuntana.

La pràctica d'aquesta excursió ens servirà per conèixer l'orientació de Montornès i en quina direcció estan orientats les muntanyes i els pobles veïns.
Tot ho aprendrem a partir de la posició del Sol, amb l'ajuda de la Rosa dels Vents que acompanya aquesta pràctica de ruta.

Antigament, l'hora oficial del país coincidia amb l'hora solar. Les dotze del migdia eren sempre el moment en que el Sol estava més alt i assenyalava exactament al Sud. Però ja fa anys que es va prendre l'acord d'avançar una hora els rellotges per tal de coincidir amb l'hora del continent Europeu. A més, durant l'estiu, l'avancem una segona hora per tal d'aprofitar millor les hores de llum i estalviar energia.
Dit d'una altra manera: hem de recordar que, durant l'hivern, el Sol assenyala el Sud a les 13 hores oficials, i que, durant l'estiu, assenyala el Sud a les 14 hores.

Un cop haguem arribat a un lloc amb una bona perspectiva sobre Montornès, farem servir la Rosa dels Vents per orientar-nos.
Al voltant del Sud, trobarem dibuixades dues franges amb algunes posicions horàries del Sol a l'estiu i a l'hivern. Segons l'hora que sigui, apuntem-les al Sol i la Rosa dels Vents ja ens indicarà els punts cardinals. No cal fer res més. És tan senzill com això.
I ara, amb la Rosa dels vents correctament orientada, observem en quina direcció, des de Montornès, estan les muntanyes que ens envolten: Sant Llorenç del Munt, els Cingles del Bertí, el Montseny, el Montnegre, el Céllecs, Sant Mateu, La Salve, el turó del Castell, el Montcau, els turons Calders...
Observem també en quina direcció queden Sabadell, Caldes, Mollet, Parets, Montmeló, Granollers, La Roca, Vilanova, Cardedeu, Vallromanes...